

”ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

- הקדמה ▪ המצווה לכתוב ספר תורה -
- סקירה הלכתית ▪ גדר נוסף במצווה לכתוב
- ספר תורה ▪ הקריאה בתורה ומעמד הר
- סיני ▪ מי חייב במצוות ”הקהל”? ▪ סיכום

הקדמה

התעוררתי לכתוב מאמר זה בעקבות כתיבת ספר תורה בקהילתנו, קהילת קודש “יחדיו”, בשכונת הדר-גנים שבפתח-תקווה. קהילתנו צעירה לימים, וקריאת התורה נעשתה בתחילה בספר תורה שאול, תוך המתנה למי שיתרום בזמן מן הזמנים תרומה לכתובת ספר תורה. אך בעקבות יזמתו של בעל הקורא שלנו, התחלנו לכתוב ספר תורה לקהילה תוך למידת תהליך הכתיבה. במשך שנה שלמה, עסקו כל חברי הקהילה בעניין ספר התורה: למן בחירת הסופר והכתב ועד לגיוס כספים מחברי הקהילה, וכל חברי הקהילה תרמו למטרה זו. פרשיות שלמות נקנו על ידי ילדי הקהילה, שתרמו מדמי הכיס שלהם וקיבלו תעודות מפוארות על תרומתם לכתובת אותיות בספר התורה. השנה הזאת לוותה בלימוד מצוות כתיבת ספר תורה של היחיד ושל הקהל, ובמהלכו נתחדשו לנו הדברים הכתובים לפניכם. בסיום התהליך, קיימנו טקס הכנסת ספר תורה, אף הוא בחיבור כישרונותיהם של חברי הקהילה בשירה ובנגינה, בארגון ובסידור, ואל היכל הקודש הוכנס ספר התורה כשעל הפרוכת שלו רקום הפסוק “משפטי ה’ אמת צדקו יחדיו”. המאמר הזה, שנכתב בהשראת התהליך, מוקדש באהבה לחברי קהילת “יחדיו”, שיזמו את כתיבת ספר התורה קהילתי ונרתמו בכל כוחם למימוש העניין.

המצווה לכתוב ספר תורה - סקירה הלכתית

המצווה לכתוב ספר תורה נלמדת על ידי רבותינו מפסוק במקרא (דברים לא, יט):
ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, למען
תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל.

אמנם מן ההקשר עולה לכאורה שהכוונה רק לכתיבת "שירת האזינו", כמו שמפרשים
רש"י והרמב"ן על אתר, אבל הרמב"ם סובר אחרת. וזה לשונו (משנה תורה, תפילין
ומזוזה וספר תורה, פרק ז, הלכה א):

מצות עשה על כל איש ואיש מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו. שנאמר: "ועתה
כתבו לכם את השירה". כלומר: כתבו לכם תורה שיש בה שירה זו, לפי שאין
כותבין את התורה פרשיות פרשיות. ואע"פ שהניחו לו אבותיו ספר תורה - מצוה
לכתוב משלו. ואם כתבו בידו - הרי הוא כאילו קבלה מהר סיני. ואם אינו יודע
לכתוב - אחרים כותבין לו. וכל המגיה ספר תורה, ואפילו אות אחת - הרי הוא
כאילו כתבו כולו.

וכן פוסק גם מרן ה"בית יוסף" (יורה דעה, סימן רע), שכוונת הפסוק לתורה כולה:
פירוש. כיון דקיי"ל (גיטין ס.) דאין כותבין את התורה פרשיות, דתורה חתומה
ניתנה, על כרחך לא קאמר שיכתבו שירת האזינו לבדה, אלא היינו לומר שיכתבו
כל התורה עד שירת האזינו, שהיא גמר של תורה. וכך הם דברי הרמב"ם בהלכות
ס"ת (פ"ז ה"א).

מן הפסוק עולה שהמצווה לכתוב ספר תורה היא חלק ממצוות תלמוד תורה, שנאמר:
"ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" (דברים לא, יט).

אבל נאמר בתלמוד (סנהדרין כא ע"ב):

אמר רבה: אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה - מצוה לכתוב משלו,
שנאמר "ועתה כתבו לכם את השירה".

אם כן, היה ניתן לומר שהמצווה לכתוב ספר תורה אין לה זיקה ללימוד, שהרי נאמר
בגמרא שגם אם יש לאדם ספר תורה ללמוד ממנו, עדיין הוא חייב לכתוב ספר תורה
בעצמו.

אך אין לומר כן, שהרי כאמור מפשט הפסוק עולה אחרת: מטרת הכתיבה היא לימוד
התורה. והסיבה לחיוב כל אדם לכתוב לעצמו ספר תורה היא חלק מן החיוב הזה,

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

שהרי אם כל אדם יסמוך על הספר שקיבל מאבותיו, ילכו ויתמעטו הספרים במשך הדורות, וילכו ויתרבו האנשים שאין להם ספר תורה ויפגע לימוד התורה. אם האב מוריש את ספרו לאחד מבניו, נמצא שלשאר בניו אין ספר תורה לכל אחד אלא ספר תורה אחד לכמה אנשים, ולנכדיו ספר תורה אחד לעוד יותר אנשים, ותוך כמה דורות ייווצר מחסור חמור בספרי תורה. לכן, התורה מחייבת כל אחד ואחד מישראל לכתוב לעצמו ספר תורה, בין קיבל ספר תורה בירושה בין לא קיבל.

הגדרה זו הביאה את רבנו הרא"ש לחדש חידוש עצום בעניין מצווה זו (הלכות קטנות לרא"ש, מנחות, הלכות ספר תורה, סימן א):

אמר רבי יהושע בן יוסי, אמר רב גידל, אמר רב: הלוקח ס"ת מן השוק כחוטף מצווה מן השוק. כתבו - מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני... ואומר אני דודאי מצווה גדולה היא לכתוב ס"ת. וגם אין למוכרו אלא ללמוד תורה ולישא אשה. וכ"כ הרמב"ם ז"ל דמצות עשה היא לכל איש ישראל לכתוב ס"ת לעצמו, שנאמר: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת". כלומר, כתבו לכם ס"ת שיש בה שירה, לפי שאין כותבין התורה פרשיות פרשיות. וזהו בדורות הראשונים, שהיו כותבים ס"ת ולומדים בו. אבל האידנא, שכותבין ס"ת ומניחין אותו בבתי כנסיות לקרות בו ברבים, מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושי' להגות בהן הוא ובניו. כי מצות כתיבת התורה היא ללמוד בה, כדכתיב: "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" [ההדגשות במוכאות כאן ובהמשך הן שלי - א"ו]. וע"י הגמרא והפי' ידע פי' המצות והדינים על בוריים. לכן הם הספרים שאדם מצווה לכתבם וגם לא למכרם, אם לא ללמוד תורה ולישא אשה.

דברי הרא"ש הידועים הללו לוקחים עד הקצה את כוונת המצווה, ועוקרים את המעשה עצמו. כיוון שעיקר המצווה לכתוב ספר תורה הוא לצורך הלימוד, וכיוון שכבר בזמן הרא"ש, ובוודאי בזמננו, אין לומדים מספרי תורה, המצווה כעת היא לכתוב או לקנות חומשים וגמרות, ולא ספרי תורה.

רבים תמהו על דברי הרא"ש: מה ראה לעקור מצווה מפורשת מן התורה? בעקבות התמיהה הזאת, ה"בית יוסף" הנזכר לעיל מפרש את דברי הרא"ש באופן אחר:

ויש לתמוה על הרא"ש, שהיאך בא לפטור האדם ממצות כתיבת ס"ת ולהחליפה בחומשים וגמרות ומשניות ופירושיהם, ולפי טעמו יותר היה לו לומר שגם עכשיו חייבים לכתוב ס"ת וללמוד בהם, כמנהג הדורות הראשונים, ולא לפוטרם ממצות כתיבת ס"ת. ולכן נ"ל שלא בא אלא לחדש לנו חיוב כתיבת חומשים

וש"ס ופירושיהם, שגם אלו בכלל מצות כתיבת ס"ת, ושזה יותר מצוה מלכתוב ס"ת ולהניחו בבהכ"נ לקרות בו ברבים. אבל לכתוב ס"ת ולקרות בו הוא ובניו פשיטא שזוהי עיקר קיום מצוות עשה גם בזמן הזה, שהרי הוא נוהג בו כמנהג הדורות הראשונים. וכתב רבינו ירוחם ע"ד הרא"ש שכן כתבו הגאונים. ע"כ.

כלומר, הרא"ש אינו מבקש לבטל את עיקר המצווה לכתוב ספר תורה, אלא להוסיף עליה את המצווה לכתוב חומשים וגמרות, ואף להעדיף את כתיבתם על כתיבת ספר תורה, אך עיקר המצווה נשאר לכתוב ספר תורה. כך סובר ה"בית יוסף" בדעת הרא"ש.

אך קשה להלום את הדברים האלו בדברי הרא"ש עצמו, שהרי כתב באופן ברור: "לכן הם הספרים שאדם מצווה למכרם" - משמע הם ולא אחרים.

כך משיג גם ה"דרישה" על דברי מרן ה"בית יוסף" (סימן רע, ס"ק ד):

ולעד"נ שזהו דוחק גדול לפרש כן דעת הרא"ש ורבינו, שסתמו דבריהם וכתבו דזהו לא נאמר אלא לדורות ראשונים, שהיו כותבים ס"ת ולומדים בה. אבל האינדא וכו' דלפירוש ב"י הכי הוה ליה למימר בדורות הראשונים, לא היו מחוייבים לכתוב אלא ס"ת. אבל בדורות הללו מחוייבים ג"כ בקניית וכתבת שאר ספרים. ועוד, מדסיים וכתב: והן הן הספרים שאדם מצווה לכתבן וכו' משמע אלו הן ולא ס"ת. ועוד, זיל בתר טעמא, דהא הש"י צוה עלינו לכתוב ס"ת כדי ללמוד מתוכה. נמצא בדורות הללו, שאין לומדין מתוכה, ליכא בהן מצות עשה על כל אדם מישראל.

ה"פרישה" (יורה דעה, סימן רע, ס"ק ח) עונה גם על שאלת ה"בית יוסף", מדוע לא חייב הרא"ש לכתוב ספרי תורה, אף על פי שלא לומדים מהם, וביאר שרוב הלימוד בימיהם היה באופן שדייקו מחסרות ויתרות, ולכן כל ספריהם היו כתובים כמו ספר תורה, אך בימינו, שנתמעטו הלבבות, ואין בנו כוח לדרוש חסרות ויתרות, שוב אין המצווה לכתוב ספר תורה חלק ממצוות תלמוד תורה. לכן הוא מסיק:

משא"כ בזמנינו, שנעשה לנו בהיתר לכתוב ספרים דפין דפין כל אחד בפני עצמו, א"כ למה לנו לזלזל בכבוד ס"ת לחנם, ללמוד מתוכו שלא לצורך, כיון שאין אנו לומדים כלום מחסירות ויתרות ותגין ופיסוק טעמים כבימיהם. וק"ל.

כלומר, אסור ללמוד מספר תורה, מפני הזלזול בכבוד ספר התורה, להוציאו מארון הקודש שלא לצורך, דבר שניתן לעשותו באמצעות חומש רגיל.

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהה

אתה הראית לדעת שנחלקו רבותינו בדעת הרא"ש: ה"בית יוסף" סובר שהרא"ש לא בא לגרוע אלא להוסיף, ואילו ה"דרישה" חולק עליו וסובר שהרא"ש מבטל את המצווה לכתוב ספר תורה ומחליפה במצווה לכתוב חומשים.

ה"טור" (יורה דעה, סימן רע) פוסק כדברי אביו, ואילו ה"שולחן ערוך" נשאר נאמן לשיטתו ב"בית יוסף", ולכן הוא פוסק (שם, סעיפים א-ב):

מצות עשה על כל איש מישראל לכתוב לו ספר תורה. ואפילו הניחו לו אבותיו ספר תורה, מצוה לכתוב משלו. ואינו רשאי למכרו, אפילו יש לו הרבה ספרי תורה.

האינדא מצוה לכתוב חומשי תורה ומשנה וגמרא ופירושיהן. ולא ימכרם, אם לא ללמוד תורה ולישא אשה.

כלומר, מרן פוסק שקיימים שני החיובים גם יחד: פתח במצווה לכתוב ספר תורה וסיים בתוספת של הרא"ש.

הש"ך (שם, ס"ק ה) משיג עליו וסובר שדברי ה"דרישה" בהבנת הרא"ש הם הנכונים, ודלא כפירוש ה"בית יוסף"; ואילו ה"פתחי תשובה" (שם, ס"ק י) מוסיף טעם לעקירת החובה בשם שו"ת שאגת אריה (סימן לו). ה"שאגת אריה" טוען שהמצווה לכתוב ספר תורה היא מצווה בפני עצמה, ואינה כפולה ולא תלויה במצוות תלמוד תורה, ומשום כך גם מי שירש ספר תורה מאבותיו חייב לכתוב ספר תורה בעצמו,¹ אלא שמצווה זו תלויה ביכולת הסופר לדקדק בחסרות ויתרות. לכן, אומר ה"שאגת אריה", כבר בימי האמוראים, נשתנה החיוב במצווה זו ממצווה עצמית, מדאורייתא, למצווה מדרבנן, הכפופה למצוות תלמוד תורה, שהרי בימי האמוראים עדיין היו לומדים תורה מספר תורה, ואם היה האדם יורש ספר תורה מאבותיו, לא היה מוטל עליו שום חיוב לכתוב ספר תורה בעצמו, שהרי יש לו ספר ללמוד ממנו.

ומסיים ה"שאגת אריה" את דבריו ואומר שבזמננו אין האדם חייב במצווה זו אפילו מדרבנן. וזה לשונו (שם):

וכיון דאיכא לאיפלוגי בין דורות ראשונים שבימי אמוראי לדורות אלו מה"ט שכתבו הגאונים והרא"ש, אם כן אפילו מדרבנן בטלה מצות כתיבת ספר תורה בדורות הללו. אבל אילו היינו בקיאים בחסרות ויתירות, והיה מצות עשה של

1 לעיל ביארנו את החיוב הזה גם לדעת מאן דאמר שהמצווה לכתוב ספר תורה כפופה למצוות תלמוד תורה. עיין שם.

כתיבת ספר תורה נוהג מה"ת, לא היה טעם זה מספיק לבטל ממצות עשה של תורה, דוודאי מצוה זו בפני עצמה היא, ולא מטעם מצות תלמוד תורה היא, וכמש"כ. אלא כיון דאין אנו בקיאים בחסרות ויתירות, ובזה"ז נתבטל מצות עשה זו מה"ת מה"ט, ואין לנו לחייב אלא משום מצות תלמוד תורה, כדי שלא ישתכח תורה מישראל, כל זה לא שייך אלא בימי החכמים, אבל לא בזה"ז, מה"ט שפירשו הגאונים.

צירוף שני הנתונים, חוסר ידיעתנו בחסרות ויתרות יחד עם העובדה שלתלמוד התורה נעשה היום באמצעות ספרים, יצר מצב שבו לפי ה"שאגת אריה" אין אפילו מצווה מדרבנן שיכתוב כל אדם ספר תורה לעצמו.

לסיכום חלק זה. עיקר המחלוקת הוא בשאלה אם המצווה לכתוב ספר תורה היא חלק ממצוות תלמוד תורה, כמו שעולה מפשט הפסוק, או שמא היא מצווה עצמית.

אם תאמר שהיא מצווה עצמית - בטלה המצווה, מפני שאין אנו בקיאים היום בחסרות ויתרות.² ואם תאמר שהיא מצווה הכפופה למצוות תלמוד תורה - גם כן בטלה המצווה, מפני שאין לומדים היום מתוך ספרי תורה.

נראה שהדעה המקובלת בראשונים ובפוסקים היא שהמצווה לכתוב ספר תורה כפופה למצוות תלמוד תורה. אם כן, להלכה יש מחלוקת יסודית בין הרא"ש וה"טור" וה"פרישה" וה"דרישה" והש"ך ו"שאגת אריה" ו"פתחי תשובה" מצד אחד, הסוברים שהמצווה נעקרה, לבין ה"שולחן ערוך" והב"ח, הסוברים שלא בא הרא"ש לגרוע אלא להוסיף. סברתם של הראשונים נראית בעינינו חזקה יותר. לפחות לעצם הבנת דברי הרא"ש, ובדוודאי גם לפי דברי ה"בית יוסף", נראה שסדר הקדימות השתנה. ואם יבוא אדם וישאל: מה קודם למה, קניית ספרייה תורנית ראויה או כתיבת ספר תורה? נראה שלכולי עלמא, יורו לו לקנות ספרייה תורנית גדולה ולקיים בכך את מצוות העשה לכתוב ספר תורה, ורק אחר כך, אם בכלל, לכתוב לעצמו ספר תורה. ואכן כך חותם ה"חיי אדם" (כלל לא, סעיף נ):

ונראה לי דהספקת לומדי תורה קודם לכתובת ספר תורה, ודלא כההמון שחושבים שכתובת ספר תורה מצוה שאין למעלה ממנה, ובזה לבד קונים עולם הבא, ואינם נותנים להספקת לומד תורה כלל, והם בחשך ילכו, ומכל שכן

2 ועיין ב"מנחת חינוך", מצווה תריג, שכתב לחלק בין חסרות ויתרות המשנות את משמעות המילה, שהן פוסלות את הספר, ובהן עדיין אנו בקיאים, כגון "סוכות" - "סכת", לבין חסרות ויתרות שאין בהן שינוי משמעות, כגון "אהרון" בוא"ו ו"אהרן" בלי וא"ו, שחסרון אות או תוספת אות אינם פוסלים את הספר. עיין שם.

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

שמפזרים בשעת נתינת ספר התורה לבית הכנסת בסעודות וריבוי נרות והוצאות מרובות. ואילו ישמעו לדברי חכמים, בודאי יותר טוב לפזר לעניים לומדים.³

גדר נוסף במצווה לכתוב ספר תורה

אחר הדברים האלו, עדיין הלב ממאן לקבל שמצווה חשובה וחביבה כל כך תרד ממעלתה, ויעלה ספק ממשי לגבי תקפותה. בדברים הבאים, ננסה לסרטט אפשרות אחרת לקיום מצווה זו, העומדת במלוא תוקפה גם היום, והיא יכולה להיות אתגר חינוכי ערכי והלכתי מן המעלה הראשונה במרחב הקהילתי.

מצוות תלמוד תורה, שדננו בה בפרק הקודם, כוללת למעשה שני חלקים. החלק הראשון, הלוא הוא תלמוד תורה של יחיד או של יחידים, גדר המצווה הוא לימוד התורה כדי לבוא לידיעתה.

אך יש גדר אחר, שכדי לעמוד עליו, עלינו לעיין בכמה מקורות.

הגמרא (בבא קמא פב ע"א) מציינת עשר תקנות שתיקן עזרא הסופר, ובהן: שיהיו קוראים בתורה שני וחמישי. על תקנה זו, הגמרא שואלת:

עזרא תיקן? והא מעיקרא הוה מיתקנא! דתניא. “וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים”. דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר “הוי כל צמא לכו למים”. כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה, נלאו. עמדו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת, ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני, ומפסיקין שלישי ורביעי, וקורין בחמישי, ומפסיקין ערב שבת, כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה.

לפנינו תקנה קדומה שתיקנו הנביאים, שעניינה קריאה בתורה אחת לשלושה ימים. אם כן, שאלת הגמרא מובנת: מה הוסיף עזרא על התקנה הקדומה?

הגמרא מתרצת:

מעיקרא תקנו חד גברא תלתא פסוקי, אי נמי תלתא גברי תלתא פסוקי, כנגד כהנים לויים וישראלים. אתא הוא תיקן תלתא גברי ועשרה פסוקי כנגד עשרה בטלנין.

כלומר, עזרא “עיבה” את התקנה שקדמה לו והוסיף לה עולים ופסוקים.

3 וראה גם שו"ת יביע אומר, יורה דעה, חלק ח, סימן לו, שהכריע להעדיף הוצאה לאור של ספר בהלכה על פני כתיבת ספר תורה.

אותנו, לצורך הדיון, מעניינת התקנה הראשונה, המכונה כאן "תקנת נביאים", שהיא תקנה מוזרה מאוד: אחת לשלושה ימים קורא אדם בתורה שלושה פסוקים. איזו משמעות לימודית יכולה להיות לקריאה מצומצמת כל כך? גם העיבוי שעביה עזרא את התקנה אינו משנה את התמונה באופן מהותי, ועדיין מדובר בדבר פעוט שלא ניתן ללמוד ממנו הלכה למעשה שום דבר.

הירושלמי (מגילה ד, א) מבהיר את התמונה מעט יותר:

משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים כחולו של מועד, שנאמר: "וידבר משה את מועדי ה', אל בני ישראל".

ובכן, התקנה אינה של "הנביאים" אלא של אדון הנביאים,⁴ והיא כוללת בתוכה הקבלה לחול המועד. כמו הקריאה בחול המועד, כך גם הקריאה בשבת ובשני ובחמישי.

הסמ"ג, ובעקבותיו הרמב"ם, מבארים את התקנה בצורה מפורשת וקוראים לה בשמה. וזה לשון הסמ"ג (מצוות עשה יט):

משה רבינו תיקן (ב"ק פב ע"א) להם לישראל שיהו קוראין בתורה ברבים בשבת ובשני ימי שבוע, בשני ובחמישי, כדי שלא יהו ג' ימים בלא שמיעת התורה.

מילת המפתח כאן היא "ברבים". גופה של תקנה זו הוא הנהגת תלמוד תורה בציבור. לא התוכן הלימודי קובע כאן, שהרי כאמור לעיל, מעט מאוד תוכן לימודי ניתן להפיק מקריאת שלושה פסוקים לכל קורא בימות החול.

המטרה כאן אחרת לחלוטין, לקרוא בתורה ברבים, שתכליתה שמיעת התורה, כביכול שמיעה בלא הבנה. עצם השמיעה הוא המטרה. כי, כאמור לעיל, קשה מאוד להבין משהו מקריאת טקסט מועט, ונראים הדברים שתקנת משה רבנו מטרתה יצירת מעמד של קבלת התורה לדורות, מעין שחזור של מעמד הר סיני בזעיר אנפין, כדי לחדש בישראל את תחושת הנשגבות והעצמה שהיו ביום שעמדו רגלינו ורגלי אבותינו למרגלות הר סיני.

את שני המקורות הללו בגמרא (בבבלי בבבא קמא ובירושלמי במגילה), מצרף הרמב"ם להלכה אחת (משנה תורה, תפילה ונשיאת כפיים, פרק יב, הלכה א):

4 מה המשמעות של "תקנת משה רבנו"? האם היא מצווה גמורה מדאורייתא, מפני שמהה נתן את התורה? או שגם משה יכול לתקן תקנות מדרבנן? במקרה דנן, מוני המצוות מונים את תקנות משה רבנו בכלל המצוות. כך בסמ"ג (מצווה יט) לגבי הקריאה בתורה, ובמצווה כז לגבי ברכת הזן, וכן ב"ספר החינוך" (מצווה רסד) לגבי תקנת שבעת ימי האבל - כל אלו מובאות כמצוות מדאורייתא. אם כן, ניתן לומר שתקנה זו של משה רבנו היא מדאורייתא.

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית, כדי שלא יהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה. ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יושבי קרנות. וגם הוא תיקן שיהו קורין בשני ובחמישי שלשה בני אדם. ולא יקראו פחות מעשרה פסוקים.

אם כן, אף כאן נזכרת המילה הכל כך משמעותית “ברבים”, שאינה כתובה לא בגמרא, לא בבבלי בבא קמא ולא בירושלמי מגילה, אך ברור שכך מבין הרמב”ם את תקנת משה רבנו: לא קריאה בתורה לשם לימוד, אלא קריאה בתורה מתוקף מעמד ציבורי מחייב. לכן גם כאן מדובר ב”שמיעה” ולא בהבנה או לימוד. וכך מפרש ה”דברי ירמיהו” את דברי הרמב”ם על אתר:⁵

ולכאורה לרבינו, שפוסק ק”ש דאורייתא, וא”כ למה תיקן קריאת התורה? הלא לא יהיה בלי תורה אין יום אחד, דק”ש תורה הוי. ונראה דמשו”ה תיקנו שיהיה ברבים ממעלת תורה ברבים, שאז כולמו לא יפגעו, ובהקרא ברבים ישמעו הכל, אף מי שיקל בפ”ע וישכח אף מק”ש. ועיקר התקנה היה שיהיה ברבים, דבפ”ע מחויב מדאורייתא בק”ש.

כלומר, מטרת התקנה היא קריאה ברבים, שהרי לצורך המטרה הפשוטה, שלא יחלפו שלושה ימים בלא קריאה בתורה, די בקריאת שמע, שהיא לדעת הרמב”ם מצווה מן התורה. אלא שתקנה זו יש בה עוד מעלה, משום “מעלת התורה ברבים”, שאז “כולמו לא יפגעו”. כלומר, עצם המעמד המרומם והנשגב יגרום לתיקון כללי באומה, וישפיע גם על היחיד בפני עצמו.

נמצינו למדים שהמצווה לקרוא בתורה בשבת בבית הכנסת היא קודם כל חלק ממצווה מיוחדת, קריאה בתורה ברבים. מטרתה של מצווה זו לעורר את כל הקהל לתשובה ולעיסוק בתורה, מעין שחזור מתמיד של מעמד הר סיני באמצעות “שמיעת התורה”. כל המטרות הללו, אינן קשורות למצוות לימוד תורה אלא לכבוד התורה ולמעמדה הרם. לכן, גם אם מצוות לימוד התורה יכולה להתקיים באמצעות ספרים, ולא דווקא באמצעות ספר תורה, מצוות מעמד קבלת התורה וקריאתה ברבים יכולה להתקיים רק באמצעות ספר תורה.

ונשאלת השאלה: האם יש תימוכין אחרים לסברתנו? האם במעמד הוצאת ספר תורה בשבת יש סימנים אחרים המעידים על הדמיון בין הקריאה בתורה לבין מעמד הר סיני הגדול והנורא? ננסה לבחון את הדבר בפרק הבא.

5 ר' ירמיהו לעוו, נולד בשנת התקע”א (1811) ונפטר בשנת התרל”ד (1874). רבה של העיר אוהעל.

קריאה בתורה ומעמד הר סיני

בפרשת "כי תבוא", מתואר מעמד כריתת הברית עם ה', שהיו עתידים בני ישראל לכרות עם כניסתם לארץ, בהר גריזים ובהר עיבל (דברים כז, יא-יד):

ויצו משה את העם, ביום ההוא לאמר. אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים בעברכם את הירדן, שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל, ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי. וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם.

ובהמשך יש סדרה של פסוקי אזהרה המתחילים במילה "ארור". לא נוכל להאריך במסגרת זו,⁶ אך ברור הדבר שהמעמד במעבר בירדן מקביל למעמד הר סיני. זהו מעמד הר סיני הנעשה בארץ ישראל מתוך בחירה ולא בכפייה. משום כך, המעמד מתקיים בשכם, מקום של בחירה וברור. ומן הסיבה הזאת, הפעם בני לוי, נושאי השכינה והארון, נמצאים למטה בעמק, וישראל נמצאים למעלה בהר, בניגוד למעמד הר סיני, שבו התייצבו ישראל בתחתית ההר, והשכינה נגלתה עליהם מלמעלה באש ובקול שופר, שסימלו את הכפייה הגדולה, ובלשון חכמים: "כפה עליהם הר כגיגית" (שבת פח ע"א).

מעמד הברית המחודש הזה מסתיים בפסוק (דברים כז, כו):

ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם, ואמר כל העם אמן.

וכך מפרש הרמב"ן את הדברים:

ואמרו על דרך אגדה: זה החזן שאינו מקים ספרי התורה להעמידן כתקנן, שלא יפלו. ולי נראה על החזן שאינו מקים ספר תורה על הצבור להראות פניו כתיבתו לכל, כמו שמפורש במסכת סופרים (יד יד), שמגביהין אותו, ומראה פניו כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה לכל אנשים והנשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר "וזאת התורה אשר שם משה" וגו' (לעיל ד מד). וכן נוהגין.

כלומר, המצווה להגביה את ספר התורה נלמדת ישירות מן הפסוק החותם את מעמד הברית המחודשת בארץ ישראל, שהוא מקבילו של מעמד מתן תורה בסיני.

6 על המעמד בהר גריזים והר עיבל כמקביל למעמד הר סיני, ראה הרב יגאל אריאל עז וענווה (התשנ"ה), עמ' 78-79. הרחבה בעניין זה באה בשיעורי לספר יהושע באתר ערוץ מאיר (tinyurl.com/grizim-eval).

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

במסכת סופרים מורחבת הקבלה זו (יד, ז-ח):

[ז] ואחר כך מגביה את התורה למעלה ואומר: אחד אֵלֵהינו, גדול אדונינו, קדוש ונורא שמו לעולם ועד. ומתחיל בנעימה ואומר: ה' הוא האֵלֵהים, ה' שמו. ואחריו עונין אותו העם. וחוזר וכופלו, ועונין אותו אחריו שתי פעמים.

[ח] מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביהו ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה לכל, אנשים ונשים, לראות הכתוב ולכרוע ולומר: “וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל”. ועוד אומר: “תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, פקודי ה' ישרים משמחי לב, מצות ה' ברה מאירת עינים. יראת ה' טהורה עומדת לעד, משפטי ה' אמת צדקו יחדיו. הנחמדים מזהב ומפז רב, ומתוקים מדבש ונופת צופים”.

ההגבהה מלווה באמירת פסוקים שהמכנה המשותף לכולם הוא קבלת עול מלכות שמים והאמונה בנצחיות ואמתות התורה. וראוי לשים לב שבהלכה ח מדובר בחובה כללית, לאנשים ולנשים. ברור אם כן שאין מדובר בסניף של מצוות תלמוד תורה, שהנשים פטורות ממנה, אלא בעניין אחר לחלוטין, מעמד קבלת התורה בזעיר אנפין, שהוא מעמד כללי בנוכחות כל ישראל, אנשים ונשים וטף.

הלכות הגבהת ספר תורה מפורטות ב”שולחן ערוך” (אורח חיים, סימן קלד, סעיף ב):

מראה פני כתיבת ס”ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו. מצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע ולומר: “וזאת התורה” וכו' “תורת ה' תמימה” וכו'.

הגה: ונהגו לעשות כן אחר שקראו בתורה. אבל כשמוציאין אותו, אומר הש”צ “גדלו”, והקהל אומרים “רוממו”.

הערה הלכתית מעניינת המעידה על הלך הרוח האינטואיטיבי של המון העם מעיר בעל “כף החיים” על אתר (סימן קלד). ידוע שיש הבדל בין הספרדים לאשכנזים בעניין הגבהת ספר התורה בעת הקריאה: הספרדים נוהגים להגביה אותו לפני קריאת התורה, והאשכנזים נוהגים להגביה אותו כדעת הרמ”א בסימן זה בסוף הקריאה.

מניין נובע הבדל זה? הגיונית, ראוי להגביה את ספר התורה לפני הקריאה ולא לאחריה, שהרי עדיף לראות מה קוראים בו לפני הקריאה ולא לאחריה. אם כן, מדוע האשכנזים מגביהים את ספר התורה בסוף הקריאה?

ה”כף החיים” אומר בעניין זה (שם):

מראה פני הכתיבה וכו'. והאשכנזים נוהגים להראות הכתיבה אחר הקריאה, כמו שכתב בס' המפה, ומנהג נכון היא, מפני המון העם, שחושבין שראיית ס"ת עדיפא מקריאה, ולכן כדי שיתעכבו כדי לראות ס"ת, יקראו תחילה ואח"כ מראין הכתיבה לעם. וכתב בשערי ירושלים שער ט' שבארץ ישראל נהגו גם האשכנזים לעשות הקמת והגבהת ספר תורה קודם קריאת התורה, ולא כמנהגם באשכנז, שכתב מור"ם.

ובכן, מפני המון העם, שחושבים שהגבהת ספר התורה חשובה אף מן הקריאה בו, אילו היינו מגביהים את ספר התורה לפני הקריאה, חלק מן האנשים היו יוצאים מבית הכנסת אחר הגבהתו, ולא היו נשארים לשמוע את הקריאה כולה. לכן דחו האשכנזים את ההגבהה לסיום הקריאה בתורה.

האינטואיציה הבריאה של ההמון מזהה כאן שהעיקר הוא המעמד עד כדי הזנחת הקריאה עצמה.

ניתן לזהות עוד יסודות במצוות הגבהת ספר תורה והוצאתו המקבילים למעמד הר סיני: ראיית הכתב מקבילה לפסוקים המדגישים את הכתב: "והלחזת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא, חרות על הלחזת" (שמות לב, טז); הקמת התורה באה נגד שבירת הלוחות על ידי משה; התכנסות העם סביב ארון הקודש וההליכה אחר ספר התורה עד הבימה מקבילה ל"ויחן שם ישראל נגד ההר" (שמות יט, ב); והכריעה נגד הכתב מקבילה ל"וירא העם וינעו ויעמדו מרחוק" (שמות כ, יד).

כל זאת נוסף על מה שאמרנו בתחילה, שהמצווה להגביה את ספר התורה נלמדת מן הפסוק החותם את דברי הברית שנכרתה עם ישראל בארץ ישראל: "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" (דברים כז, כו). כאמור לעיל, הברית הזאת היא מעין מעמד מקביל למעמד הר סיני, מעמד שתכליתו קבלת התורה בארץ ישראל.

ובכן, נתיב כפול מוביל למסקנה אחת: התקנה לקריאת התורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי, שמצורפת אליה מצוות הגבהה, אינן חלק ממצוות תלמוד תורה אלא בגדר מעמד הר סיני בזעיר אנפין, הנעשה ברבים דווקא ובאמצעות ספר תורה הכתוב על קלף, בהצגת אותיות הקודש שבו לכל הציבור, ואמירת פסוקי קבלת עול מלכות שמים לפני פתיחתו והקריאה בו. גם את הקריאה עצמה, נהגו ישראל קדושים לעשות על בימה, וכך נוצר מצב שבו נשמע בבית הכנסת קול גדול של הקורא בתורה ממלא את חלל בית הכנסת, ומזכיר אף הוא את הקול היחיד ששמעו ישראל במתן תורה. והדברים מפורשים בדברי ה"זוהר" הקדוש בפרשת "ויקהל", שמרן ה"בית יוסף" הביא להלכה (אורח חיים, סימן קמא). וזה לשון ה"זוהר":

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

ואסיר למקרי בספרא דאורייתא בר חד בלחודוי, וכלא צייתין ושתקין, בגין דישמעון מלין מפומיה, כאילו קבילו לה ההיא שעתא מטורא דסיני. ומאן דקרי באורייתא, להוי חד קאים עליה ושתיק, דלא ישתמע בר דבור חד בלחודוי, ולא תרין דבורין, לשון קדש חד, וחד הוא ולא תרין דבורין. ואי תרין משתכחין בספר תורה, גריעותא דרזא דמהימנותא איהו, וגריעותא דיקרא דאורייתא אשתכח בספר תורה... כולא שתקין וחד קארי, דכתיב (שמות כ א) “וידבר א־להים את כל הדברים האלה לאמר”.

דברי ה“זוהר” הללו, המשווים לחלוטין את קריאת התורה והדרישה שרק קול אחד בלבד יישמע למעמד הר סיני, מובאים להלכה על ידי מרן ה”בית יוסף” (סימן קמא).

נסכם את ההקבלה בין הוצאת ספר התורה והקריאה בו לבין מעמד הר סיני בטבלה הבאה.

מעמד הר סיני	הוצאת והגבהת ספר תורה
שבירת הלוחות	הגבהת התורה
”מכתב א־להים”	החייב לראות את הכתב
”כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל”	חובה לאנשים ונשים כאחד
”וירא העם וינעו ויעמדו מרחוק”	חובה לכרוע מול הכתב
”קול גדול ולא יסף” הנשמע מלמעלה.	קריאת התורה על התיבה ושמיעת קול הקורא בלבד.

מי חייב במצוות “הקהל”?

על מי מוטלת החובה לכתוב ספר תורה למעמד “הקהל”? ברור שמדובר בחובת הציבור. על כל קהילה מוטלת לכאורה החובה לכתוב ספר תורה לעצמה, כדי שיוכלו בני הקהילה לקיים את המעמד החשוב הזה בחג הסוכות בכל שנה שביעית.

ונשאלת השאלה: האם היחיד יכול לתרום ספר תורה לטובת הציבור למעמד “הקהל”? זוהי שאלה כבדה, מפני שמצינו הסתייגות מרובה מציבור המנסה לפטור את עצמו באמצעות פילנתרופיה של יחיד, וכבר דויד המלך סירב לקבל מתנה מאדם פרטי לקניית מקום המקדש, וגם חז”ל הסתייגו ממימון פרטי של צורכי הציבור, משום שראו בזה פחיתות כבוד לציבור, אם הוא נזקק לחסדיו של היחיד. וגם יש בזה משום זילות

בקדושה, מפני שדבר שנתרם מממון הציבור קדושתו רבה יותר מקדושת דבר הבא מממון היחיד. כך למשל קרבן התמיד חייב לבוא רק מממון הציבור ולא מתרומת יחיד.

אמנם היחיד יכול להתנדב מכספו לטובת קרבן ציבור, אך הגמרא חוששת שמא לא ימסרנו לציבור יפה יפה.⁷ חשש זה מתגבר מאוד כשמדובר בתרומת חפץ חביב. מן הגמרא⁸ עולה שאם מדובר בדבר חביב, גובר מאוד החשש שהחפץ לא ימסר לציבור בעין יפה. במקרה שלנו, אין מדובר בחשש אלא במציאות ודאית, שהרי אם היחיד כותב ספר תורה כדי לקיים את המצווה המוטלת על כל אדם מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו, שיהיה שלו ובבעלותו. ואם האדם מעביר את הבעלות על ספר התורה שלו לציבור, יש חשש שהציבור יפסיד את המצווה. לכן מורים הפוסקים ליחיד התורם ספר תורה לטובת הציבור לומר שהוא עושה זאת בהשאלה בלבד, ובכל רגע הוא רשאי לבקש מן הציבור להשיב לו את הספר. רבים מן התורמים מגדילים לעשות, וכותבים את ההסתייגות הזאת על הספר עצמו, על "עצי החיים" או על התיק של הספר, ואי אפשר להתעלם מן הפער המובנה שיש בקריאה בציבור בספר תורה שכתוב עליו שאינו של הציבור ושבעליו רשאי לקחתו בכל רגע.

לדעתנו, אפשר שיש בזה משום פגם של ממש.⁹ החובה לקרוא בתורה, לפי המבואר בדברינו, היא חובה המוטלת על הציבור.¹⁰ לכן, ראוי שיהיה הספר שייך לציבור. יחיד ה"תורם" ספר תורה לבית הכנסת אינו מוסר את הספר לציבור בעין יפה. אדרבה, הוא

7 ראש השנה ז ע"ב. הגמרא מסיקה שם שהיחיד יכול להתנדב מכספו לטובת קרבנות ציבור, "ויחיד שהתנדב משלו כשרים - ובלבד שימסרנו לציבור יפה יפה". וראה גם בבא מציעא קיח ע"א.

8 ראה יומא לה ע"ב, לגבי כוהן שעשתה לו אמו כותונת, שיכול לעבוד בה עבודת יחיד, כגון הוצאת הכף והמחאתה, ולא עבודת ציבור, וגם שם עליו למסור את הכותונת לציבור בעין יפה, מפני שגם עבודת היחיד של כוהן גדול, יש בה עניין ציבורי. אך עבודת ציבור של ממש, כגון הקרבת קרבנות, לא התירו לכוהן לעבוד בכותונת שנתנה לו אמו, שמשום שהעבודה חביבה עליו הרבה, יש לחוש שלא ייתן את הכותונת לציבור בעין יפה מתוך רצונו לעבוד עם חפץ משפחתי. ועיין שם, בתוספות, ד"ה ליחוש.

9 אמנם ברור שמצד ההלכה ודאי שאם הקריאה בציבור נעשית בספר תורה שנתרם על ידי יחיד, יוצא הציבור ידי חובתו, ולא ראינו שום פוסק דורש שיהיה ספר התורה רכוש הציבור. אך בבואנו לחדש במאמר זה את גדר הקריאה בציבור, קריאת "הקהל", המחזירה את המצווה לכתוב ספר תורה לתפארתה כחובת מדאורייתא, נראה לנו בהחלט שגם הדרך למטרה הזו, קריאת "הקהל", כלומר הכתיבה עצמה, צריכה להיעשות על ידי הקהל, לפחות לכתחילה.

10 גדר החיוב של הקריאה בתורה שנוי במחלוקת בין הראשונים. כדברינו למעלה, כותב הראב"ן, וזה לשונו (סימן עג): "שאלני אחי ר' חזקיה הקורא בתורה: למה אומר לציבור ברכו את ה' המבורך? בדרך ברכת התורה ודיו. והשבת לי, לפי שעזרא תיקן לישראל שיהו קורין בתורה בב' וה' ובשבת, והקורא בתורה מוציא את הציבור ידי חובתו מקריאה. לפיכך הרי הוא אומר לציבור: אתם צריכין לברך ולקרות כמוני, תסכימו לקריאתי ולברכתי ותברכו עמי, והם עונין ומברכין". וכך נוקט גם שו"ת הר צבי, אורח חיים, סימן נח. לעומתם, סובר ה"איגרות משה" שקריאת התורה היא חובה פרטית של כל יחיד. וזה לשונו (אורח חיים, חלק ד, סימן מ): "משום שאיכא חיוב על כל אחד לשמוע כל התורה במשך השנה משבת בראשית עד שמחת תורה שקורין ברכה ואף שהם דברים פשוטים וברורים לא ידועים להרבה אינשי". ונקט

“ועתה כתבו לכם”: המצווה לכתוב ספר תורה כחובת הקהל

מקפיד לרשום את שמו ובעלותו על הספר כדי להמשיך לקיים את המצווה הפרטית של כתיבת ספר תורה לכל אחד ואחד מישראל. יש בזה חיסרון של ממש, כשמדובר בקיום מצווה המוטלת על הרבים.

ומצד שני, יש לפנינו אפשרות מרווחת וטובה לקיים את מצוות כתיבת ספר תורה, שהיא לדעתנו מן התורה. אמנם לצורך מצוות לימוד תורה, אין צורך בכתיבת ספר תורה אלא בקניית ספרים, אך לטובת קיום מעמד הקריאה בתורה, חובה לכתוב ספר תורה.

ציבור המקבל על עצמו לכתוב ספר תורה, כדי שיוכל לקיים את המצווה לקרוא בתורה בציבור כתקנת הנביאים, שהיא בעצם תקנת משה רבנו, ודאי מקיים בזה את המצווה לכתוב ספר תורה.

למותר לציין את העניין הערכי והחינוכי שיש בזה. במקום שתזדקק הקהילה לחסדי תורם פרטי, העלול להתנות מתי לקרוא בספר שלו וכמה יקראו בו ועוד תנאים מתנאים שונים ולפעמים משונים, עדיף שהקהילה תכתוב לעצמה ספר תורה מכספה, ושכל אחת ממשפחות הקהילה, אנשים ונשים וטף, תיקח חלק במיזם, אחד המרבה ואחד הממעיט. וראוי שייכתב ספר תורה מהודר, מפני שהרבים שותפים בו, ו"אין עניות במקום עשירות". בניגוד ליחיד, שלעתים מבקש לחסוך בהוצאות מחמת חסרון ממון, הציבור יכול להרשות לעצמו לגייס ממון רב בקלות יחסית. ספר מהודר זה ישמש את הקהילה במעמדים החשובים, בתפילת "כל נדרי", בקריאת פרשת "זכור" ופרשת "פרה", שהן בגדר חובה מן התורה, ואף בשאר שבתות, ולתת לו קדימות על פני הספרים שנתרמו על ידי יחידים. בספר זה יקיים הקהל מידי שבת את המצווה לקרוא בתורה ברבים.

סיכום

א. לדעת הרא"ש וההולכים בשיטתו, המצווה לכתוב ספר תורה של היחיד נעקרה ממקומה, ותמורתה באה המצווה לקנות ספרי קודש אחרים.

ב. משה תיקן לישראל מצווה לקרוא בתורה בציבור. לצורך קיום מצווה זו, מותר להשתמש רק בספר תורה כתוב על קלף.

ג. מן ההלכות המלוות את המצווה הזאת, הלכות הגבהה והלכות הוצאת ספר תורה, עולה הקבלה מובהקת למעמד הר סיני.

זאת כדבר פשוט, אך לא ציין את המקור לסברתו, ונראה שהבין כן את דברי הגמרא עצמה. דברינו מבוססים אפוא על דברי הראב"ן ודעמיה.

- ד. מצווה זו מטרתה יצירת מעמד הר סיני בזעיר אנפין, שתכליתו אמונה בקבלת התורה ונצחיותה.
- ה. בתרומת ספר תורה של יחיד לקהילה לצורך קיום מצווה כללית זו, יש חסרונות: פחיתות כבוד הציבור, אי מסירתו בעין יפה, ועוד.
- ו. יש להציע לקהילות להיערך לכתובת ספר תורה מהודר בשותפות בני הקהילה, שיצאו בו ידי חובת המצווה הכללית של קריאה בתורה, ובו יקיימו את המצווה לכתוב ספר תורה.
- ז. ספר התורה המהודר, השייך לכל הקהל, ראוי שיקראו בו בכל מעמדי הקהל החשובים.